

ר' פנחס הלוי ואזהרותיו לשבת שלפני ראש השנה

תולדות ר' פנחס הלוי (להלן: ר"פ) אינם נהירים לנו. הידוע אודותיו הגיע אלינו מתוך דברי חכמים שהביאו את חידושי ופירושי. אחיו הצעיר ממנו, ר' אהרן הלוי (הרא"ה)¹ מביא מדבריו ומכנהו בשם מורי או רבינו אחא². מכאן משמע שר"פ היה מורו של הרא"ה לפחות בצעירותו של הרא"ה. חכמים נוספים³ המביאים מתורת ר"פ הם הריטב"א⁴, ר' קרשקש וידל⁵, ר' שמואל ב"ר משלם בעל 'אהל מועד'⁶, ור' אהרן הכהן בעל 'אורחות חיים'⁷. בספר ליקוטי דינים כ"י אוקספורד⁸, שחובר ע"י חכם המביא רבות מתורת הרא"ה והמכנהו כדודו, נזכר ר' פנחס פעם אחת.

יש להפנות את תשומת הלב כי החכמים הללו אינם מביאים את דברי ר"פ באופן ישיר אלא ציטוטיהם נשאבו מתוך חיבורי הרא"ה⁹, ללמדך שאף אחד מהם לא ראה בעצמו את

- 1 על תולדות הרא"ה כתב לאחרונה ר' חיים פרוש במבואו לחידושי הרא"ה לחולין, ירושלים תשל"ה.
- 2 ראה מבוא הנ"ל, הערה 14.
- 3 ייתכן ומובא גם בחידושי הר"ן לבבא מציעא, ראה מבוא הנ"ל, הערה 8.
- 4 בחידושי לכתובות, מהד' מוסד הרב קוק, עמ' פג, שג. נדרים, מהד' הנ"ל, עמ' רסב, רעט, שלט, שפח. עבודה זרה, מהד' הנ"ל, עמ' מח; חולין, מהד' הנ"ל, עמ' נד; קידושין דף כו ע"א ד"ה רב אשי, דף סב ע"א ד"ה בשלמא [ר"ד קתפורטי בקורא הדורות' מהד' קאסל דף כב ע"ב ציין, שר"פ ור' יצחק הלוי נזכרים בריטב"א קידושין. נויבאויר (לקמן הערה 14) ציין שלא מצא זאת. והנה ראינו שר"פ נזכר, ור"י הלוי נזכר שם יט ע"א ד"ה והשתא, כג ע"ב ד"ה ואיבעיא, בחידושי הריטב"א (מהד' הלפרן) ב"מ צה ע"א ד"ה עד, וזו ראייה נוספת שהמחבר הוא אכן הריטב"א. ועוד.
- 5 בחידושי לגיטין, מהד' מוסד הרב קוק, ירושלים תשמ"א, ראה חלק ב', ברשימת האישים, ובחידושי לכתובות מהד' הרש"ר, ירושלים תשמ"ג, ראה במפתח.
- 6 שער התפילה נתיב ה', דף נו ע"א.
- 7 חלק ב' ה' שילוח הקן עמ' 438. וראה גם במבוא הנ"ל הערה *2.
- 8 חיבור זה יופיע אי"ה בקבץ על יד' ספר היובל.
- 9 בריטב"א נאמר כך ברוב המקומות חוץ מקידושין סב ע"א: והר"פ תירץ, ונדרים עמ' שלט. בחידושי ר' קרשקש מצאנו כמה פעמים שהביא סתם בשם ר"פ (מהד' מוסד הרב קוק, חלק א, עמ' לא, רס, רעט, שי, שכ, שמת). ברם הן הריטב"א והן ר' קרשקש תלמידים מובהקים של הרא"ה הם, ועל כן נראה בעיני כי פעמים קצרו ולא כתבו כי ראו זאת בחידושי רבם הרא"ה. ראייה פורתא מריטב"א נדרים עמ' שלט: פי' הר"פ הלוי ז"ל. ובר"ן על אתר מובא כן משם הרא"ה. יתכן כי הרא"ה כתב כן בשם הר"פ, והריטב"א לא מסר כי ראה זאת ברא"ה, והר"ן לא מסר כי הרא"ה כתב זאת בשם ר"פ, ואלו ואלו צודקים הם.

כתיבותיו של ר"פ¹⁰. גם הרא"ה עצמו אינו מזכיר את כתיבותיו של ר"פ, ובחלק ניכר מביא את דברי ר"פ בצורה: מפי אחי וכד'. נמצא כי ספק אם אכן כתב ר"פ חידושים, ושמא תורתו היא תורה שבע"פ¹¹.

לאחרונה העלה י' תא שמע השערה כי מחברו של ספר החינוך הוא ר' פנחס¹². מדברי האזהרות המתפרסמים כאן לא מצאתי אישור או סתירה לדבריו¹³. השערתו מבוססת על העובדה כי בארבעה מקומות מובאים דברי ר"פ בכתבי הרא"ה, בין בטעמי מצוות ובין בדברי הלכה, והדברים הולמים את הנמצא בספר החינוך. נדון, איפוא, בזה מן הקל אל הכבד.

א תא שמע עצמו הדגיש פעמיים כי אין הוא סבור שהרא"ה אכן העתיק את דברי ר"פ מספר החינוך.

ב השוואת תא שמע אינה מלמדתנו אלא כי החינוך ראה את דברי ר"פ והשתמש בהם כפי שהשתמש בדבריהם של מחברים אחרים, אבל אין בזה הוכחה כי המחבר הוא ר"פ.

ג תא שמע עצמו ציין ליחס החינוך אל הרמב"ן שאין הוא כשל תלמיד לרב. סביר שהרמב"ן היה גם רבו של ר"פ, כפי שהיה רבו של הרא"ה, וא"כ אין ר"פ יכול להיות בעל ספר החינוך.

ד תא שמע עצמו ציין לתשובת הרא"ה שנדפסה ע"י הרב י', קפאח, במהדורת שו"ת הריטב"א, (ירושלים תשי"ט, ולהערתו שם עמ' 16). והנה החולק על הרא"ה באותו עניין הוא הרשב"א ושיטתו מובאת בחינוך מצוה ת' כך: 'וגדולה מזאת למדונו מורינו'. משמע כי המחבר הנו תלמיד הרשב"א¹⁴. אף רח"ד שעוועל עמד על כך במהדורתו, ירושלים תש"ז, בהוספות להערות וביאורים עמ' תשס"ה (העמידני על כך ידידי רש"ז הבלין).

- 10 רק בריטב"א נדרים עמ' רעט נמצא: וכן כתב הרב ר"פ הלוי ז"ל. בכל שאר המקומות לא הזכירו את המלה 'כתב' לגבי דברי ר"פ, ואע"פ שאין כאן ראיה אבל רמז לדבר יש.
- 11 וראה לקמן הערה 21. ברם הרחיד"א בשם הגדולים ערך ר"פ כתב: 'אחיו של הרא"ה רב מובהק וכתב חידושים על התלמוד, והריטב"א בחידושו מזכירו בכבוד גדול והיה אח לרבו' (שלוש מלים אחרונות לא ידעתי פירושן שהרי רבו של הריטב"א הוא הרא"ה וכבר כתב שהיה אחיו וצ"ע). מדברי החיד"א ניכר שלא ראה את חידושי ר"פ בכ"י, ודבריו נכתבו עפ"י התרשמותו מדברי הריטב"א, ואם כן אין אלו דברי קבלה. ושמא ניתן לומר אחרת?
- 12 קרית ספר, נ"ה (תש"מ), עמ' 787, וראה סוף הערה 17.
- 13 יש לציין כי בפזמון חידוש ר"פ כי טעם תקיעת שופר הוא להזכיר את הגאולה. בחינוך מצוה ת"ה כתב שהטעם לתקיעה הוא לעורר את האדם לחזור בתשובה ולא הזכיר טעם נוסף. אפן ניתן לומר כי בספר החינוך נקט את הטעם הפשוט ולא חזר אחר טעמים דרשניים. עוד אוסיף כי בחינוך סוף מצוה ת"ה הביא הדין של שמע תשע תקיעות יצא, והוסיף: 'שצריך מ"מ שלא לשמוע קול פסול באמצע'. באזהרות שורה 58 בענין זה כתב ר"פ הגבלה אחרת ומשורה 70 משמע שאין הוא מסכים לגמרי לדין שהזכיר החינוך, אלא שיש מקום לבעל דין לחלוק, וע"כ לא הבאתי זאת כסתירה.
- 14 רא"ז מרגליות הביא זאת כהוכחה שמחבר החינוך אינו הרא"ה בהסתמכו על התואר 'מורינו'. ר"י פרום ב'תורת הלוי' (תשי"ב, עמ' 10-11), שהביא זאת, טען כי התואר 'מורינו' הנזכר בחינוך אינו מלמדנו מאומה. [שעוועל ב'ספר ההשלמה על מנחת חינוך' (נ"י תשי"ב, עמ' קלג), נתלה במלה 'למדונו' — אבל ממהדורה שלישית, תשט"ז, ואילך לא הזכיר זאת, ונראה שחזר בו]. ר"ק כהנא ב'ספר הזכרון לריטב"א', תשט"ז, עמ' עז (מהד' שניה, תשמ"ג, עמ' קד), הראה לראשונה שהחולק על הרשב"א הוא הרא"ה וראה בזה הוכחה מכרעת. הרב א"י ניימרק ב'הנאמן', יא (תשי"ט), גליון יג (פה), דחה וטען

ה בחינוך מצוה ת"מ (מהד' שעוועל, עמ' תקסו שורה 5) נמצא: 'ופירוש תפיסת היד י"א... וי"א... אבל בעוף הכל לפי גודלו וקטנו'. והנה בבדק הבית לרא"ה נמצא (בית בשער א, דף כד ע"א): 'אבל מורי אחי ז"ל פירש שיעור ושט בעוף למעלה כנגדו של שיפוי כובע בקנה'. הרא"ה מביא את דברי אחיו כניגוד לשיטת הרשב"א הסבור ב"עוף לפי גודלו וקטנו" שהיא שיטת החינוך (והעיר על זה שעוועל עמ' תתא אות ב, לענייני יחוס החינוך לרא"ה)¹⁵

ו בחינוך מצוה רח"צ (מהד' שעוועל, עמ' שצט): 'ובמקומו בריש ביצה הארכתי בו'. מכאן נלמד שבעל החינוך כתב חיבור על ביצה. מן הדין היה שהרא"ה יזכיר ולו משהו מחיבור זה, שהרי הוא מחשיב את ר"פ כמורו ומביא מדבריו ומפירושי. ברם, בחידושי הרא"ה לביצה ובשאר חיבוריו לא מצאנו זכר לדבר.¹⁶ מכל אלה נראה שהשערתו של תא שמע אין לה על מה שתסמוך.

צד נוסף ביצירתו של ר"פ, שאף עליו ידוע מעט, הוא עיסוקו בשירה. נראה הדבר שר"פ החליף שירים עם ר' טודרוס הלוי, ואפשר שהוא מוזכר גם ע"י ר' אברהם בדרשי בשירו 'חרב המתהפכת'¹⁷. ברם יצירה שלימה מידי בתחום זה אין בידינו אלא אחת והיא אזהרות לשבת שלפני ראש השנה¹⁸. יצירה זו ודאי הוא שיצאה מידו של ר"פ, כפי שנראה לקמן. כידוע, בפיוטי האזהרות הקדומים, מנו הפיטנים את תרי"ג המצוות לפי שיטות שונות. יש בידינו כמה פיוטים כאלה, הנאמרים בשבועות. בזמן יותר מאוחר פייט ר' יהודה הלוי,

שהרא"ה חזר בו ע"ש שרצה להסיק מסקנות על דרך כתיבת ספר החינוך. עכ"פ לעניינו לא סביר כלל שהרא"ה יתקיף בחריפות כה רבה את הרשב"א, כאשר שיטת הרשב"א תואמת את שיטת ר"פ שהיה מורו.

15 שעוועל הראה שם שיש כמה סתירות בין החינוך לרא"ה. מכיון שר"פ היה רבו של הרא"ה, ומכיון שעד כמה שדברי ר"פ לפנינו אין הרא"ה חולק עליהם, יש בעוכרה זו כדי להחליש את הדעה שר"פ הוא מחבר החינוך.

16 במצוה זו כתב החינוך: 'ועוד אמרו דכי שרינן אוכל נפש... דווקא כשאדם משתמש בגופה של מלאכה'. והנה שיטה זו ובניסוח זה לא מצאנו בשאר הראשונים (וראה במנחת חינוך שנתקשה בזה). ברם בחידושי הרא"ה לביצה שם (כב ע"ב ובעוד מקומות) כתב מפורש כן, והעמידני על זאת ידידי הרב ח"ג צימבליסט, והנה כאן היה המקום לרא"ה להזכיר את שם רב אחא כפי שהזכיר בחידושי לביצה כמה פעמים את רב סבא (= בעל המאור) ולא עשה זאת. האין זו הוכחה נוספת לאמור בפנים?

17 ראה נויבאויר, MGWJ, כרך 20 (1871), עמ' 455; גרוס, גליא יודאיקה, עמ' 460; דוידזון, תרביץ ב' (תרצ"א), עמ' 90-91 ובהערותיו.

18 ר' יעקב נפתלי הכהן, 'אוצר הגדולים אלופי יעקב', חלק ח, עמ' יז, ערך ר' פנחס נשתבש בזה וכתב שר"פ חיבר אזהרות לתרי"ג מצוות. עוד כתב שם שלר"פ היה בן בשם אהרן הלוי, ובערכו (חלק ב, עמ' קכב) כתב: 'הנה הרא"ה הזה השני נמצא ממנו בכ"י באוצה"ס (=באוצרות הספרים) פסקים על איזו סדרים אך לא ראיתיו מובא בפוסקים'. לא הצלחתי לגלות לאיזה כ"י התכוון, ומנין לו ידיעה זו. כתב היד הידוע לי הוא זה שהזכרתיו לעיל הערה 8, ברם שם נזכר ר"פ כדוד המחבר. עתה מצאתי ידיעה זו אצל מ' שטיינשניידר, ספרות ישראל, וארשה תרנ"ז (תרגום ד' מלטר), עמ' 104. עברתי על מראי המקומות שציין שם שטיינשניידר (גם במקור הגרמני) ולא ראיתי בציונים כל ראייה לדבריו וצ"ע. עוד אוסיף כי בחלק ג, עמ' רנא, כתב ר"י הכהן: 'ובספר הה"ק ר' אייזק מקמארנא בפרשת בחוקותי מיחסו (את ספר החינוך) לרבינו פנחס הלוי עיי"ש'. ללא ספק זו ידיעה מעניינת, אלא שעיינתי ב"היכל הברכה" וב"אוצר חיים" (אם זו כוונתו) ולא מצאתי דבר, אדרבה ב"אוצר חיים" לשמות כג, א מיחסו בפירוש לרא"ה.

אזהרות לחג הפסח, בהן מנה את ההלכות הקשורות לחג זה. בעקבותיו הלך כנראה, גם ר' זרחיה הלוי, 'בעל המאור', שחיבר אף הוא אזהרות לשבת הגדול ובאותו מבנה של ר' יהודה הלוי¹⁹. בעקבות רז"ה, מצאנו אזהרות באותו מבנה, למועדים אחרים, שחיברו חכמים בני משפחת הלוי²⁰. אחד מהם הוא החיבור המתפרסם בזה. החיבור שלפנינו הוא השריד היחידי, הוודאי מתורתו של ר"פ, והפוסקים ראו בו ברסמכא מבחינה הלכתית. מצאנו שני פוסקים שהביאוהו בחיבוריהם. הראשון הוא בעל מגיד משנה בהל' עירובין ח, ח: 'וכ"כ ר' פנחס הלוי באזהרות שלו'²¹. השני הוא ר' שמואל ב"ר משולם ב'אהל מועד', ח"ב, ירושלים תרס"ד, הלכות ר"ה דף כא: 'כתב החכם ר"ז הלוי באזהרות שלו שא"צ לתקוע בין סימן לסימן אלא תקיעה א' וזהו שאמר: מבין כל שתי תרועות שונות... שנית וזהו שהסכים אחיו הרא"ה'. כאן נפלה טעות סופר וצ"ל: ר"פ (=ר' פנחס) הלוי באזהרות וכו', ואכן הקטע שהעתיק ר' שמואל נמצא באזהרות לפנינו²². על-פי שתי עדויות אלו, כותרת השיר שתובא לקמן, והאקרוסטיכון של הפזמון, אין ספק כי אזהרות אלו הן של ר"פ. האזהרות נדפסו פעם אחת ויחידה במחזור נוסח ברצלונה, שאלוניקי רפ"ז, ללא מבנה וללא פירוש, ואף בשיבושים מסויימים. האזהרות נמצאות גם בכ"י פאריס 656 (מכון לתצלומי כ"י עבריים שבירושלים, ס' 27904) ובכ"י מונטיפיורי 203 (ס' 5126). הפזמון 'אסיר תקוה' נמצא גם בכ"י אוקספורד מיכאל 318 (נויבאויר 1082, ס' 17694)²³. בחרתי להעתיק את האזהרות מכ"י פאריס ובשינויי נוסחאות ציינתי לכ"י מונטיפיורי (באות ט) ולנוסח מחזור ברצלונה (באות ב) ולכ"י אוקספורד (באות א); בדרך כלל מבנה השיר הוא כמודפס, ברם לעתים, כנראה מחוסר מקום, יש סטיה במקורות אלו ולא ציינתי זאת. אף בניקוד לא הלכתי אחר הניקוד המופיע במקורות אלו אלא נקדתי מחדש. הוספתי פירוש שעיקרו להצביע על מקורותיו של ר"פ וביאור שיטתו בקיצור, מבלי להיכנס לדיונים הלכתיים. עם זאת נאלצתי לעתים להאריך מעט כדי להסביר את שיטתו.

19 פרסמם עפ"י כ"י רב"צ מרעלי, המאסף של רב"ץ קאוניקה, כרך יג, ירושלים תרס"ח, עם ביאור ומבוא קצר על האזהרות בכלל.

20 המצויות עדיין בכ"י. וראה פליישר, שירת הקודש בימי הביניים, עמ' 384, שכתב כי אזהרות מסוג זה רווחו בפרובאנס, וצריך להוסיף לכך גם את קטלוגיה, וראה צונץ Die Ritus, עמ' 42 ועמ' 46. עוד אוסיף כי ר' שם טוב גאגין (כתר שם טוב, ח"ו לונדון תשי"ז, עמ' 21) ציין לדברי צונץ הללו, וסיים: 'כנראה שאזהרות אלו נאבדו, או טמונות הן באיזה עקד הספרים, ולא ידעתי', אגב, גם את ר"פ לא הכיר, כנראה, כיון שרשם סימן שאלה לגביו.

21 לפנינו שורה 78. ציין לזה כבר לאנדסהוט, עמודי העבודה עמ' 307; רמ"מ קרנגל בהערותיו לשם הגדולים ערך ר"פ, ודוידזון באוצרו כרך א, מס' 4768. זהו המקום היחיד בו הזכיר בעל המ"מ את ר"פ, אולי גם בזה יש ראייה כי ר"פ לא כתב חידושים.

22 שורה 51. לפי זה יש לתקן את דברי י' תא שמע במאמרו 'חיבוריו של הרז"ה בעל ספר המאור', עלי ספר רז (תשל"ט), עמ' 71 שחשב כי לפנינו עדות על חיבור של הרז"ה. [עתה פרסם י' מייזליש את כל שירי הרז"ה בשם 'שירת המאור', ירושלים תשד"מ, ובעמ' 167 ציין למובאה שב'אהל מועד' והוסיף: 'אין זה הרז"ה שלנו, בעל המאור', ולא פירש יותר.]

23 תודתי למכון לחקר השירה והפיוט, האוניברסיטה העברית בירושלים ולפרופ' ע' פליישר על פרטים אלו. תודתי גם לספריות הללו ולמכון לתצלומי כ"י עבריים בבית הספרים בירושלים על מתן רשות ההעתקה והעזרה בפירסום החיבור.

החלק ההלכתי שבשיר כולל ברובו את דיני שופר ומעט מאד מדיני יום טוב. נושא הפזמון הוא האמונה בביאת המשיח. כידוע נתן ר' סעדיה גאון עשרה טעמים לתקיעת שופר בר"ה, ביניהם — להזכיר יום הדין הגדול, להזכיר קברוץ גלויות, ולהזכיר תחיית המתים. ר"פ מוסיף, כנראה, טעם חדש והוא להזכיר ביאת המשיח. ר"פ מנצל זאת גם כדי לחזק את האמונה בקרב העם בדברי עידוד וראיות כי הגאולה אכן תגיע. הפזמון מתחלק לפתיחה ואחריה שישה בתים. בפתיחה נאמר שעל האדם לחכות לגאולה ולא להתייאש. בבתיים כלולים דברי עידוד וראיות לפי הפירוט הבא:

בית א-הגאולה תגיע, וכהוכחה לכך יש לראות בעובדה שעם ישראל לא הושמד ולא איבד את עצמאותו הרוחנית.

בית ב- הגוים אינם יכולים להשמיד את העם למרות שאין לו סיוע ועזר מאומות אחרות וכלי נשקו הוא צום ותפילות.

בית ג- הגוים אינם יכולים להתנחל בא"י ולישבה, וגם לא לשבת במקום המקדש.

בית ד- המשורר מתווכח עם הנוצרים.

בית ה- המשורר מעודד את המצפים לגאולה.

בית ו- אף כאן דברי עידוד.

בסוף הפזמון נמצאים כמה פסוקים, החסרים רק בכ"א. לא נתברר לי אם הם מעשי ידיו של ר"פ, באשר בשירים אחרים מסוג זה לא תמיד מצויים פסוקים, וכיוון שכן הדפסתיים באותיות שונות. עם זאת יש לציין כי לפסוקים יש קשר אל בתי הפזמון והם מאששים בכמה מקומות את הפירוש. האקרוסטיכון של הפזמון הוא: פינחס הלוי חזק בר יוסף. בכתבי-היד אין ציון מיוחד לאקרוסטיכון, אבל כאן בחרתי להדפיסו בצורה בולטת.

ועל הטוב יזכר רעי דן רחלזון שיחד עייננו בדברי ר' פנחס ונסינו לרדת לעומקם. ידידי ד"ר משה עסיס קרא בטובו את כל המאמר והעירני כמה הערות שהבאתין בשמו ותודתי נתונה לו בזה.

אזהרות לשבת לפני ראש השנה
לחכם ר' פנחס הלוי זלה"ה

- 1 אֱלֹהִים נֶצַב בְּעֶדְתְּ אֵל נֹרָא עַל כָּל אֱלֹהִים וּמְשָׁלוֹ עַל עַפְרָא
אֵת כָּל מַעֲשֵׂה יְבִיא בְּמִשְׁפָּט כָּל דְּרָכֵי אִישׁ וְכָל צַעֲדָיו בְּמִסְפָּר
אֵת עִם מִבְּחָרָיו צוּה לְהִזְכֵּר בְּכַתוּב עִמִּים וְעוֹנָם יְכוּפָר
בְּיוֹם הַהוּא יִתְקַע בְּשׁוֹפָר
- 5 בְּכָל הַשׁוֹפְרוֹת אָדָם יוֹצֵא יְדֵי חוֹבְתוֹ גַּם שֶׁל יְעָלִים יִכְשְׁרוּ
בְּכַפּוּפִים מִצְנָה מִדְּבָרֵי סוּפְרִים וְגַם מֵהֶם בְּשֶׁל אֵיל בְּחָרוּ
בְּלִבְד בְּשֶׁל פְּרָה וְשֶׁאִין גִּלְדוּ כְּשֶׁל צְבִי מִתּוֹרַת שׁוֹפָר נִגְזְרוּ
אֵלֶּה הַקְּרָנוֹת אֲשֶׁר זָרוּ
- גִּרְדוּ עַל גִּלְדוֹ מִבְּפָנִים אוֹ מִבְּחוּץ כְּשֶׁר אוֹ שֶׁקְּדָחוּ וּמִן בְּמִינוֹ בּוֹ מְחוּבְּרִים
10 גְּבוּל הַכֶּשֶׁר שׁוֹפָר קָטָן עַד טַפַּח וְאוֹלָם מִצְנָה לְהַתְנַאוֹת בּוֹ הַמְהַדְרִים
גַּם כְּשִׁישְׁבִין גַּם כְּשֶׁעוֹמְדִין תּוֹקְעִין כְּדִי שִׁיתְעַרְבֵב שְׁטָן וְיִשְׁתַּחֲוֶה אֵל לְבָם בּוֹעֲרִים

אזהרות — הכותרת בט: אזהרות לשבת שלפני ראש השנה לר' פינחס הלוי ז"ל, הכותרת ב ב: אזהרות של ראש השנה לרב רבי פנחס הלוי בר יוסף הלוי זצל

3 עם — ב: עמו 7 בשל — ט, ב: של 9 מחוברים — ט; ס: מתחברים

כותרת: לחכם ר' פנחס הלוי. "חכם" הוא תואר פחות מ"רב", עי' ר"ן במסכת נדרים שמכנה לבני דורו הסמוכים לו בתואר "חכם", ולקדמונים כגון הרמב"ן והרשב"א בשם "הרב", [וראה כגון זה חתימת ר' שלמה דוראן בתשובותיו תשובות הרשב"ש החותם שלמה בר ה"ר שמעון בן החכם ר' צמח]. לפי זה יש משמעות לחילופי הנוסח בתארו של ר' פנחס. (העירוני רד"צ הילמן). מעניין שגם בספר 'אהל מועד' (ראה במבוא) מכנהו: החכם.

1 אלהים... אל — תהלים פב, א., נורא על כל אלהים — עפ"י תהלים צו, ד. ומשלו על עפר — עפ"י איוב מא, כה. 2 את כל מעשה יביא במשפט — עפ"י קהלת יב, יד. כל דרכי איש — משלי טז, ב. וכל צעדיו במספר — עפ"י איוב לא, ד. 3 את עם מבחריו — עפ"י דניאל יא, טו. צוה להזכר — בראש השנה עלינו להזכר לפני ה', והזכירה תיעשה ע"י שופר כאמור בשורה הבאה (מ' עסיס). בכתוב עמים — כלומר בדונו עמים ומכאן שדעת רבינו שיום ראש השנה הנו יום דין עולמי, וכן כתב הרמב"ן בדרשתו לראש השנה, מהד' שעוועל עמ' רכ. 4 ביום ההוא יתקע בשופר — ישעיהו כז, יג. 5 בכל השופרות... איל בחרו — ראש השנה כו ע"א כל העניין, ודעת רבינו כאן כדעת הרמב"ן בדרשתו הנ"ל, עמ' רלב, וכן דעת שאר הראשונים. 7 בלבד בשל פרה... נגזרו — רבינו מחלק בין שופר שהוא מפרה שהוא פסול מגזירת הכתוב לבין שופר מצבי שפסול מטעם שאין גילדו נפרד, וזו גם שיטת הרמב"ן בדרשתו עמ' רכו והרשב"א והר"ן. [והם מזכירים במפורש שופר מצבי, ואילו הרמב"ן מזכיר רק שופר מראם]. 8 אלה הקרנות אשר זרו — זכריה ב, ב. שורה זו נמשכה למעלה, וכן הוא בכל הפיוט, והכוונה כי הקרנות הללו (שבשורה הקודמת) אינם בתורת שופר ויש לזרותם (=לזרקם) ולא להשתמש בהם. 9 גרדו... כשר — ר"ה כז ע"ב: ת"ר גרדו בין במפנים בין מבחוץ כשר גרדו והעמידו על גלדו כשר. [כבר העיר בדקדוקי סופרים שם שהנוסח הנכון הוא: בין מבחוץ והעמידו על גלדו כשר, דענין אחד הוא]. או שקדחו — שם, והכוונה שקדחו בזכרותו. 10 גבול... המהדרים — שם, אבל לא מצאתי שיש מצוה בארוך וגם לא משמע כן מתוס' ד"ה ארוך דאל"כ יאמרו שהברייתא אשמעינן דרק כדיעבד כשר. וראה שורה 26. רד"צ הילמן הפניני לב"ק ט ע"ב תד"ה עד, מגן אברהם סי' תרעב סק"ג שמדבריהם עולה שבגדול וארוך (לעניינים אחרים) יש יותר נוי. 11 גם... — עי' ערוך ערך ערב, סוף פירוש ר"ח לר"ה, אוצר הגאונים, ר"ה עמ' 89. 12 מה קול...

- מה קול התרועעה הגדולה הזאת במחנה העברים
 דבק שכרי שופרות פסול ואפילו הוסיף עליו כל שהוא וחרב
 דק צרור או עבה או פשר ואפילו נקב ונשתנה מקמות שהיה פכר
 15 דת ודין שלא לצפותו זהב מבפנים וכן מקום הנחת פה לא יפריד כל דבר
 אל חכך שופר
 הנסדק לרחבו נדון כשני שופרות ואם נסדק מעל לשיעורו הותר מקללו
 הנותן שופר בתוך שופר כשר ואפילו נשתנה קול הפנימי בגללו
 התוקע בין הדבקים לא יצא או שחיצון ארוך ותקע בפנימי לבית חללו
 20 ועליון יתן קולו
 ושופר שהוא ראוי ועומד לשרפה רואין אותו כאלו התפך
 והפל חייבין בתקיעת שופר פהנים לויים וישראל וגר ועבד משוחרר
 והמתעסק ושומעו לא יצא ולא יצלת גבר על חטאיו לא יתעורר
 את קול השופר שמע ולא נזהר
 25 זאת תורת השופר אין להפכו להחליף קצותיו אף כי להפכו בעצמו
 זולתי שהיה ארוך וקצרו כשר ואף על פי שנטל רוב גלמו

15 שלא — ב: שלא 18 בתוך — ב: לתוך, הפנימי — ב: פנימי 26 ואף — ב: אף

— שמואל א, ד, ו. 13 דבק שכרי שופרות פסול — לשון המשנה ר"ה כז סע"א. ואפלו הוסיף... — כז
 ע"ב: דבק שכרי שופרות פסול. ת"ר אפילו הוסיף עליו כל שהוא בין במינו בין שלא במינו פסול. 14 דק
 צרור — כז ע"ב: היה קולו דק או עבה או צרור [ע"י מסורת הש"ס וד"ס] כשר. ואפילו נקב — ע"י שורה 37
 ובהערות. 15 דת... מבפנים — כז ע"ב: ציפהו זהב מבפנים פסול. דת ודין — אסתר א, יג. וכן... לא יפריד
 — שם: ציפהו זהב במקום הנחת פה פסול. כל דבר אל חכך שופר — נראה שבא לרמז כאן לדינו של
 הרמב"ן בדרשתו, עמ' רלו, שלא יהיה הפסק אויר בין הפה לשופר והביאו המגיד משנה בהל' שופר, והטור
 בס"י תקפ"ו. [ואכן הרמב"ן למדו מדיני חציצה בזהב ע"ש]. הפסוק שהביא רבינו כרמז לדין זה הובא גם
 במשנה ברורה סי' תקפ"ו סקע"ה, ושניהם נתנבאו בסגנון אחד. 16 אל חכך שופר — הושע ח,
 א. 17 הנסדק לרחבו... מכללו — כז ע"ב: [נסדק] לרחבו אם נשתייר בו שיעור תקיעה כשר ואם לא
 פסול. 18 הנותן... בגללו — שם: נתן שופר בתוך שופר אם קול פנימי שמע יצא ואם קול חיצון שמע לא
 יצא, וכתב הראב"ד בדרשתו (מהד' שישא, עמ' מ); והרמב"ן בדרשתו עמ' לג, דיצא רק אם שמע קול הפנימי
 לבדו, ונראה שרבינו קאי בשיטתם וחידיש דאמנם צריך לשמוע רק פנימי אבל אף אם נשתנה קולו
 כשר. 19 התוקע... לא יצא — היינו שהאויר עובר בריוח שבין השופר הפנימי לחיצוני וכמו שכתבו שם
 התוס' בר"ה אם קול. בין הדבקים — מלכים א כב, לד. או שחיצון... יתן קולו — כלומר השופר החיצון
 עורף על הפנימי והאויר היוצא מהפנימי עובר אח"כ דרך החיצון וזה שכתב ותקע בפנימי לבית חללו (של
 החיצון, העורף) ועליון (= החיצון) יתן קולו, ודוגמה זו כתב גם הריטב"א ע"ש. 20 ועליון יתן קולו —
 שמואל ב כב, יד. 21 ושופר... כאילו החפורר — כז ע"א: בשופר של עיר הנדחת לא יתקע ואם תקע לא
 יצא מ"ט עיר הנדחת כתותי מיכתת שיעוריה. 22 והכל... משוחרר — כט ע"א: ת"ר הכל חייבים בתקיעת
 שופר כהנים... ועבדים משוחררים. 23 והמתעסק ושומעו — כלומר השומע מן המתעסק. לא יצא —
 משנה לב ע"ב: והמתעסק לא יצא והשומע מן המתעסק לא יצא. ולא יצלה... ולא נזהר — רבינו מתאר את
 "מצבו" של המתעסק. 24 את קול השופר — יחזקאל לג, ה. 25 אין להפכו להחליף קצותיו — כז
 ע"ב: הפכו ותקע בו לא יצא. אף כי להפכו בעצמו — שם: א"ר פפא לא תימא דהפכיה ככתונא, ורבינו ס"ל
 דהפכיה ככתונא פסול דלא כיש מפרשים שהביאו הר"ן והריטב"א שם וגם הם דחו שיטה זו. אף כי = כל שכן,
 (וכן הוא בכמה פסוקים ראה ראב"ע בראשית ג, א ועוד). 26 זולתי שהיה ארוך וקצרו כשר — כז ע"ב:
 ת"ר ארוך וקצרו כשר. ואע"פ שנטל רוב גלמו — אולי ר"ל שהיה ארוך מאוד וקצרו אבל עדיין בשיעור

- זָהָב אִם צָפְהוּ וְכָל שְׁלֹא בְּמִינוּ מִבְּחוּץ כָּשֶׁר אֲבָל נִפְסָל בְּמוֹמוֹ
בְּשִׁנּוֹתוֹ אֶת טַעְמוֹ
- חֵבֶר שׁוֹפֵר שְׁנִסְדָּק עַל פְּנֵי אֲרֻכּוֹ פְּסוּל חֵבֶרוֹ אוֹ שְׁלֹא חֵבֶרוֹ אַחַת דָּתָם
30 חֵבֶרוֹ שְׁלֹא בְּמִינוֹ אוֹ שֶׁחֵבֶרוֹ בְּמִינוֹ אוֹ אֶפִּילוֹ יִדְבֵּק חֲלָקָיו יַחַד גִּזְרָתָם
חֶרֶשׁ שׁוֹטָה וְקָטָן אֵין מוֹצִיאִין מִחוּיָב בְּדָבָר הֵם וְכָל שְׁפָמוֹתָם
אֲשֶׁר לֹא צָנָה אוֹתָם
- טָרָם הַנֶּגֶז הַסְּמָה אֵין תּוֹקְעִין לְכַתְחֵלָה וְאַחֲרֵי כֵן הַזְרִיז מְאוֹשֵׁר
טוֹרֵד לְצֵאת אֶת הָעִיר שֶׁהַשְּׂפִים וְהַשְּׂחַר עָלָה לְתַקוּעַ לוֹ לְכַתְחֵלָה אִזּוֹ יִשְׂר
35 טוֹב לְתַקוּעַ לְתוֹךְ הַבּוֹר וְהַדּוֹת וְגַם לְהַקְשִׁיב מִחוּץ לַבּוֹר יִכְשֹׁר
כְּשֶׁמְעַכֵּם אֶת קוֹל הַשׁוֹפֵר
- יּוֹצֵאִין בְּשׁוֹפֵר נֶקֶב וְסִתְמוֹ בְּשִׁלֵּא מְעַכֵּב הַתְּקִיעָה וְשֶׁבְּמִינוֹ סִתְמוֹ
יַחֲדֵי תּוֹקֵעַ לְחֵבֶרוֹ וּמְבָרֵךְ בְּמִטְבֵּעַ קָצֵר אַחֵר שֶׁתַּקֵּעַ לְעַצְמוֹ
יֵלֵד שֶׁהַגִּיעַ לְחַנוּךְ לְנִסּוֹתוֹ לְלַכֵּת בְּתוֹרָתוֹ וּלְחַכְמוֹ
הַתְּעַשְׂקוּ עִמוֹ 40

27 נפסל — ט: נפהל 29 שלא — ט: לא 30 ידבק — ט: דבק 32 אשר לא צוה אותם — ב: ליתא 33 הזריז — ט: הזרז 34 ישר — ט: אשר 37 נקב — ב: שנקב, מעכב — ב: מעכב את 40 התעשקו — ט, ב: התעסקו

הכשר. 27 זהב... טעמו — כז ע"ב: ציפהו זהב... מבחוץ אם נשתנה קולו מכמות שהיה פסול, וזהו שכתב רבינו שנפסל במומו, ר"ל אם היה בו פגם מכיון ששינה את קולו. 28 בשנותו את טעמו — תהלים לד, א. 29 חבר שופר... יחד גזרתם — משנה כז ע"א: שופר שנסדק ודבקו פסול, וברייתא כז ע"ב: נסדק לאורכן פסול. וכתבו הראשונים דהפסול בנסדק לאורכו הוא בין אם ידביקנו בין אם לא ידביקנו וזהו פסול בעצם הסידוק, ולכן האריך רבינו להשמיענו שפסול בכל צורה שהיא. 31 חרש... בדבר — משנה כט ע"א: חרש שוטה וקטן אין מוציאין את הרבים ידי חובתן. הם וכל שכמותם... אותם — שם: כל שאינו מחויב בדבר אינו מוציא את הרבים ידי חובתם. 32 אשר לא צוה אותם — ויקרא י, א. ורבינו מנמק בזה מדוע חרש שוטה וכו' אינם מוציאים אחרים, כיון שהם עצמם אינם מחויבים. 33 טרם הנץ... לכתחלה — ע"י טור אר"ח סי' תקפ"ו ובכ"י שם. ואחרי כן והזריז מאושר — עפ"י פסחים ד ע"א: זריזים מקדימין למצוות וברש"י מגילה כ ע"ב ד"ה כל היום כשר. 34 טורד לצאת... — ברכות ל ע"א: ת"ר השכים לצאת לדרך (כלומר אחר עלות השחר קודם נץ החמה) מביאין לו שופר ותוקע לולב ומנענע וכו', ובשו"ע אר"ח סי' תרנ"ב פסק כן לגבי לולב. [בטורי אבן מגילה כ ע"א ד"ה עד מסתפק אולי לא התירו קודם הנץ החמה אלא ביוצא לדבר מצוה, אבל מדברי רבינו לא משמע כן, וראה בשו"ע סי' תרנ"ב שמשמע כדברי רבינו].

35 טוב לתקוע... את קול השופר — משנה כז רע"ב: התוקע לתוך הבור... אם קול שופר שמע יצא. ובגמ' שם: א"ר הונא לא שנו אלא לעומדים על שפת הבור אבל אותן העומדים בבור יצאו, כלומר שבבור יוצאים בכל מקרה אבל העומדים מחוץ לבור יצאו רק אם שמעו את קול השופר וזהו שהוסיף רבינו: כשמעכם את קול השופר. 36 כשמעכם את קול השופר — שמואל ב, טו, י. 37 יוצאין בשופר... — זו שיטת הרמב"ן הרשב"א והריטב"א (כז ע"ב) ועוד ששופר שיש בו נקב וסתמו כשר רק אם הסתימה היא ממינו ואינה מעכבת את התקיעה. הריטב"א סובר שסוגית הבבלי כאן חולקת על הירושלמי (פ"ג ה"ו): והוא שסתמו הא לא סתמו כשר שכל הקולות כשרים בשופר. אבל הרמב"ן והרשב"א ועוד הביאו ירושלמי זה בדבריהם, וא"כ ס"ל שאין הכרח לומר שהירושלמי והבבלי חלוקים, והוא כשיטת רבינו שהרי בשורה 10 הביא את דברי הירושלמי. 38 יחיד תוקע... — נראה שסבור (שהרי כתב "קצר") שאם אחד תוקע לחבירו ומברך עבורו אינו מברך שהחיינו וכמ"ש הרמב"ם בהל' ברכות פ"א, ויש בזה מחלוקת וראה בשו"ע סי' תקפה, ובמפרשים. 39 ילד... עמו — משנה לב ע"ב: אין מעכבין את התינוקות מלתקוע אבל מתעסקין עמהן עד שילמדו. דברי רבינו מתאימים לשיטת רש"י לג רע"ב ד"ה קטז שלא כתוסי' לג ע"א ד"ה תניא. 40 התעשקו

כָּל הַתְּקִיעוֹת מְעַכְבוֹת זֶה אֶת זֶה בְּשֵׁלָא יָדַע לְתַקְעַן וְכֵן שְׁשֵׁנָה סֹדְרָן בְּשׂוֹכַח
 כְּמִנְהַג אָבוֹת לְסֹדֵר בְּרִכּוֹת שְׁעַל הַתְּקִיעוֹת שְׁלִיחַ צְבוּר בְּמוֹסְפִין מְנַצֵּחַ
 כְּמָה תְּחַרֵּשׁ אֶל־לוֹהֵי לַעַם יוֹדְעֵי תְּרוּעָה מְפָרֵשׁ כְּפִיו וּמְתִיפֵחַ
 וְשׂוֹנֵא תוֹקְעִים בּוֹטַח

45 לְחֹק מְשֻׁפֵּט שְׁלוֹשָׁה סֹדְרֵי תְּרוּעוֹת כָּל אַחַת בֵּינָם שְׁתֵּי פְּשׁוּטוֹת קְבוּעָה
 לְתְּרוּעָה אֵין פּוֹתְתִין מְשַׁלְּשָׁה שְׁכָרִים שְׁלֹשׁ יְכָבוֹת בְּמִהֲרֹת תְּנוּעָה
 לְבַד זֶה תוֹקְעִין סֹדְרֵי שְׁכָרִים וְסֹדְרֵי יְכָבוֹת כִּי לֹא פּוֹרֵשׁ מִפִּי הַשְּׁמוּעָה
 מֶה קוֹל הַתְּרוּעָה

מְעַרְכוֹת אֵלוֹ הַתְּרוּעוֹת אֵין לְחוֹשׁ אֵיזוֹ תוֹקְעִין בְּסוֹף וְאֵיזוֹ רֵאשׁוֹנִית
 50 מִדַּת שִׁיעוּר פְּשׁוּטָה שְׁכָבֵל סֹדֵר וְסֹדֵר כְּשִׁיעוּר אוֹתָהּ תְּרוּעָה הַתִּיכוֹנִית
 מִבֵּין כָּל שְׁתֵּי תְּרוּעוֹת שׁוֹנוֹת אֵין פְּשׁוּטָה מְחַוִּיבֵת לְבַד אַחַת אַחֲרוֹנִית
 וּתְקַעְתֶּם תְּרוּעָה שְׁנִית

נִדְר הַנָּאָה מְשׁוֹפֵר מוֹתֵר לְתַקוּעַ כְּמִשְׁפָּטוֹ וְהַמְדִיר תְּחַבְרוּ אֵלָיו

41 בשלא — ט (הקריאה אינה ודאית): כשלא 44 ושונא — ט: ושונאי 45 תרועות — ט:
 תרועה 46 ושלש — ב: וסודרי 50 וסדר — ט: ליחא 53 כמשפטו — ב: במשפטו

עמו — בראשית כו, כ. 41 כל התקיעות... בשוכח — שם לד ע"ב: תקיעות וברכות ר"ה ויוהכ"פ מעכבות
 זו את זו. הרשב"א והר"ן כתבו: שאילו יודע א' מן התקיעות ואינו בקי בשאר אינו מברך ואינו תוקע אפי' אותן
 שבקי בהן, א"נ לענין סדרן קאמר שאם הקדים תרועה לתקיעה או זכרונות למלכויות לא יצא, ועי' שורה
 49. 42 כמנהג אבות... מנצח — משנה לב ע"ב: העובר לפני התיבה ביו"ט של ר"ה השני מתקיע. ובגמ'
 שם: א"ר יוחנן בשעת הגזירה שנו. ואנו נוהגים היום כמנהג אבותינו אע"פ שבטלה הגזירה וכמו שכתבו שם
 התוס' בד"ה בשעת ועוד ראשונים. לסדר ברכות שעל התקיעות — לכאורה היה צ"ל: לסדר תקיעות על
 הברכות, אלא שכבר כתב הריטב"א במשנה שם: ואין אומר ברכות אלו אלא בשעת תקיעה כגון בזמן הזה
 במוסף ובשעה שאין שמד ביוצר וכו' ע"ש, וא"כ מוכן לשון רבינו. 43 כמה... בוטח — כנראה שרבינו
 מתאונן על שהקב"ה אינו שומע לעם יודעי תרועה הפורס כפיו ומתיפח, ואילו הגוים שונאי [ישראל] התוקעים
 יושבים בהשקט ובבטחון. לעם יודעי תרועה — עפ"י תהלים פט, טז. 44 ושונא תוקעים בוטח — משלי
 יא, טו. 45 לחק... קבועה — משנה לג ע"ב: סדר תקיעות שלש של שלש שלש, ובגמ' שם: ומנין שפשוטה
 לפניו וכו' ומנין שפשוטה לאחריה וכו'.

46 לתרועה... יבכות — אורך התנועה הוא עפ"י המשנה והברייתא שם בצרוף ספקו של ר' אבהו שם לד
 ע"א, כ"ה שיטת התוס', רמב"ן ועוד. המדובר כאן באורך שברים תרועה בתשר"ת. במהירות תנועה — בא
 לציין הגדרת יבבה שהיא קצרה משבר וכן פירש"י לג סע"ב ועוד. 47 לבד... התרועה — כאן רמז לתקנת
 ר' אבהו שם לד ע"א. 48 מה קול התרועה — שמואל א ד, ו. 49 מערכות... ראשונות — רבינו ס"ל
 דאין דין סדר בין כל סימן וסימן (תרועה היינו ג"פ תשר"ת או ג"פ תר"ת וכד' וקראתי לזה סימן) וכשיטת
 הרמב"ן בדרשתו עמ' רמ: שאין הסיפור אלא בתרועה שתהא תקיעה לפניו ותקיעה לאחריה... אבל שלש
 התרועות שרמזה להם התורה אין להם חיבור ולא סדר זה עם זה כלל. ועי' שורה 41. 50 מדת שיעור...
 התיכונית — לג ע"ב: שיעור תקיעה כתרועה, וכן דעת התוס' ושאר ראשונים שלא כרמב"ם הל' שופר ג,
 ד. 51 מבין... שנית — דברים אלו הובאו באוהל מועד, ראה מבוא, והוסיף: וזהו שהסכים אחיו הרא"ה. גם
 הריטב"א (לד ע"א סד"ה א"ר יוחנן) כתב: מיהו אפשר להעמידן על כ"ה (לא על כ"ז תקיעות שהם שלושה
 סימנים) כי כשיגמור סימן ראשון (ושני) תעלה לו תקיעה שבסוף סימן זה לתחילת סימן שלפניו וכו', וזה ברור
 מפי מורי נר"י (=הרא"ה) ולא נהגו כן שמא יטעה ולא יעלה על לב כי תקיעה אחרונה דתשר"ת עלה לתקיעה
 ראשונה לתש"ת (כצ"ל) וכו'. וכן דעת רבינו שלכתחילה מותר לעשות כן אלא שלדברי רבינו הריטב"א לא
 נהגו כן מחמת השומעים שלא יבינו. ובאהל מועד השיג על דעה זו באופן אחר ע"ש. 52 ותקעתם תרועה
 שנית — במדבר י, ו. 53 נדר הנאה... אליו — כח ע"א: אמר רבא המודר הנאה מחבירו מותר לתקוע לו

55 נותן אדם מים או יין לתוך שופר לצחצחו אכל אין דוחין יום טוב בגלליו
נאסר לתתו אפילו בדבר שהוא משום שבות נאפלו את תחום שביליו
לא יעבור עליו

60 סדר תקיעות ששמע מרבים יחד יצא אם אחת לאחת נשמעו
סירוגין יצא לבד שברים ויבבות שצריכין תכיפה באשר לתרועה אחת הוקבעו
ספר שברים שבא להוסיף מוסיף וכן במשך התרועה לא יפגעו
אם באחת יתקעו

65 עמד והריע מתוך פשוטה יצא וכן בשתי פשוטות בשהפרישן בקול אין להאשים
עורר על דעת אחת התקיעות ונמלך לשנות לא יצא בכל שהן קולות מופרשים
על תקיעת סדרי תרועות שונות אין לחוש בקום יחד באחת אנשים
ניתקעו שלשת הראשים

65 פשוטה ששמע שיעור בקצתה ושתקע קצתה שלא פראוי לא ירצו

54 לתוך שופר — ט: ליתא 58 יצא — ב: ליתא 63 תקיעת — ב: תקיעות

תקיעה של מצוה, המודר הנאה משופר מותר לתקוע בו תקיעה של מצוה... 54-56 נותן... עליו — הכל
משנה לב ע"ב: שופר של ר"ה אין מעבירין עליו את התחום... ואין חותכין אותו בין בדבר שהוא משום שבות
ובין בדבר שהוא משום לא תעשה אבל אם רצה ליתן לתוכו מים או יין יתן... 56 לא יעבור עליו — דברים
כד, ה (ושם: ולא). 57 סדר... נשמעו — לד רע"ב: [שמע] מתשעה בני אדם כאחד לא יצא. כ"ה ג' הרי"ף
התוס' ועוד, אבל רש"י גרס: יצא, ואע"פ דתרי קלי לא משתמעו שופר כיון דחביב יהיב דעתיה ושמע. ודברי
רבינו ניתן לפרשם כמ"ש הריטב"א ששמע שלושה בני אדם שתקעו ביחד בראשונה תקעו כולם תקיעה אח"כ
תקעו כולם שברים תרועה וכן הלאה, ומ"ש "אם אחת לאחת נשמעו" דהיינו אם אין חסרון בסדר (שזו קושית
הראשונים על שיטת רש"י) אלא אם שמען בזו אחר זו (אחת לאחת) יצא ידי חובה. ועי' שורה
63. 58 סירוגין יצא — שם: ואפילו בסירוגין, פי' ששהה בין התקיעות. לבד... הוקבעו — היינו שאף
ששהה בין התקיעות יצא הוא בתנאי שלא ישהה בין שברים לתרועה כיוון שחשובים לתקיעה אחת. ולא ראיתי
לראשונים שהעירו כן אע"פ שיש דיון גדול לכשעצמו בענין רציפותם של שברים תרועה, וכנראה מחמת
פשטות העניין לא העירו. 59 ספר שברים שבא להוסיף מוסיף — הריטב"א לג ע"ב ד"ה שיעור כתב: וכן
אתה אומר בתרועה שהוא ג' יבבות שאם רצה לעשותה מק' יבבות עושה ובלבד שלא יפסיק בינתיים בנשימה
שאם הוא מפסיק בינתיים ה"ל ב' תרועות. וכן כתב שוב בהמשך דבריו. ונראה שזו כוונת רבינו כאן והמלה
"ספר" פירושה מספר, מניין (עי' דברי הימים ב, טז, ובמילונים), אלא שתמוה מדוע לא כתב שזאת בתנאי שלא
יפסיק ביניהם. ומסתבר שהתנאי בסוף הענין מופנה גם לכאן. וכן במשך... יתקעו — לג ע"ב: תקע בראשונה
ומשך בשניה כשתיים אין בידו אלא אחת. וראה בריטב"א שם, וכ"כ הרמב"ן כז ע"ב ד"ה הא, שאין לתקיעה
שיעור, וכמובן בתנאי שלא יפסיק באמצע ("ואם באחת יתקעו"). וניתן לפרש בהקבלה לתחילת השורה
שכוונתו שיותר להוסיף על מספר הטרומיטין שבתרועה ובלבד שלא יפסיק ביניהם. 60 ואם באחת יתקעו
— במדבר י, יד. 61 והריע... אין להאשים — הריטב"א לג ע"ב סד"ה תקע כתב: אבל תקיעה ותרועה
שאע"פ שלא הפסיק ביניהם יצא ששנוי הקול זהו הפסקתו ובתקיעות נמי אם הפסיק ביניהם בקול כלל בענין
(כצ"ל) שנראות שתיים אע"פ שלא הפסיק בנשימה אחת [וראה גם ברמב"ן כז ע"ב סד"ה זה] והוא כדברי
רבינו. [מפרש הקול שבדברי רבינו כאן הוא פחות מנשימה אבל די בו כדי להבדיל בין שתי הפשוטות, וראה
"זכרון תרועה" לר' יצחק שילת, תשל"ה, עמ' 483] 62 עורר... מופרשים — כלומר התחיל בטעות לתקוע
תקיעה מסוימת ונמלך לשנותה ותקע והיא התקיעה הנכונה לא יצא אם הן תקיעות שונות (כגון התחיל לתקוע
פשוטה ותקע תרועה והיא הנכונה לא יצא כיון שהן קולות שונים זה מזה). 63 על תקיעות... הראשים —
כלומר אם ג' אנשים תקעו יחד הראשון תשר"ת, השני תש"ת, השלישי תר"ת ("סדרי תרועות שונות") יצא ידי
חובת שלושת הסדרים כיון שבתחילה שמע ג' תקיעות ואח"כ ג' תרועות (עי' ריטב"א לד ע"ב התנאים ביחד
לתרועה) ואח"כ ג' שברים.

64 ויתקעו שלושת הראשים — שופטים ז, כ. 65 פשוטה ששמע... ירצו — אם שמע רק חלק

פושעים שתקעו בשופר גזול ושאין ראוי להשתמש בו יצאו אפס פי נאצו
 פרוזות באחת מברכין ובאחת תוקעין אף בספק אשר כן נועצו
 במקום אשר תשמעו את קול השופר שמה תקבצו
 צדק משפט שאם שמע כשיעור במקצת תרועה יצא לפי שהן קולות מחוברות
 70 צריך להזהר מהתקלקל התקיעות שלא להפסיק בין תרועה ופשוטות המסודרות
 צו יודעי דת שלא לתקוע ביום טוב שחל להיות בשבת אולי ילכו אצל בקי להורות
 וביד ימינם השופרות
 קדם וברך תוקע אחרי כן ומצנה על סדר ברכות בחבר עיר אכל לא ביחידים

67 אף — ב: אין

מהתקיעה ולא כולה לא יצא, וכן אם תקע ("ושתקע" = או שתקע) חלקה שלא כדין לא יצא. והמקור
 בירושלמי ר"ה פ"ג ה"ג והובא ונתפרש ברמב"ן כז ע"א ד"ה הא ובריטב"א שם ד"ה ת"ש וברשב"א וכן
 הביאזהו שם לג ע"ב, ולכאורה דין זה אמור גם בתרועה, אלא שבשורה 69 כתב רבינו דין התרועה לכן נקט כאן
 "פשוטה". 66 פושעים שתקעו... נאצו — כשיטת הרמב"ם הל' שופר פ"א ה"ג: שופר הגזול שתקע בו
 יצא, עפ"י ירושלמי סוכה רפ"ג. רבינו הוסיף ורמו לסנהדרין ז ע"ב: הרי שגזל... כיצד מברך אין זה מברך אלא
 מנאץ ועל זה נאמר בוצע [=גזול] ברך נאץ ה', כלומר שאין לברך עליו כשיטת המ"א סי' תקפ"ו ס"ב ושאר
 אחרונים ודלא כפר"ח. ושאין ראוי להשתמש בו — כז ע"א: א"ר יהודה בשופר של עולה לא יתקע ואם תקע
 יצא וכו' בשופר של ע"ז לא יתקע ואם תקע יצא. 67 פרזות... אף בספק — לד ע"ב: שתי עיירות באחת
 תוקעין ובאחת מברכין הולכין למקום שתוקעין ואין הולכים למקום שמברכין, פשיטא הא דאורייתא הא
 דרבנן לא צריכא אע"ג דהא ודאי והא ספק. אשר כן נועצו — מ' עסיס מציע לקשר מלים אלו עם השורה
 הבאה והפירוש כך החליטו "במקום אשר... תקבצו" כלומר שהולכים למקום שתוקעים. 68 במקום
 אשר... תקבצו — נחמיה ד, יד. 69 צדק ומשפט... מחוברות — ע"י שורה 65, כתב הריטב"א לג ע"ב סד"ה
 תקע: ואסיקנא בגמ' דשמע תחילת תקיעה בלא סוף תקיעה או סוף תקיעה בלא תחילת תקיעה לא יצא ומשמע
 בירושלמי דה"ה בתרועה שאע"פ ששמע ממנה ג' יבכות או ג' שברים לא יצא עד שישמענה כולה מראש עד
 סוף ומסתברא דגמ' דילן לית לה הכי מדלא אמר הכי אלא בתקיעה שהיא כל הקול א' אבל בתרועה שהיא
 מקולות קצרים הרי יש תחילה וסוף באמצעיתם ואם שמע מהם כשיעור יצא, וכן דעת רבינו הגדול הרמב"ן
 ז"ל מפי מורי רבינו נר"ו. וכ"כ באוהל מועד, ת"כ, דף כז ע"ב: שמע סוף תקיעתה ולא תחילתה או תחילתה
 בלא סופה אע"פ שיש שיעור כמה ששמע לא יצא ובתרועה גם זה הדין לפי הירושלמי, והרא"ה כתב שאם
 שמע כשיעור בשברים ויבכות יצא. 70 צריך להזהר... המסודרות — לכאורה כוונתו כרמב"ן כז ע"א ד"ה
 וזה, הריטב"א לג ע"ב ד"ה שיעור, שהפסק קול בין תקיעה לתרועה פוסל, אלא שלפ"י הלשון "בין תרועה
 לפשוטות" אינה נוחה, וע"כ נראה שכוונתו לדברי הריטב"א שם: וכן אתה אומר בתרועה שהוא ג' יבכות שאם
 רצה לעשות מק' יבכות עושה ובלבד שלא יפסיק בינתיים בנשימה שאם הוא מפסיק בינתיים הו"ל ב' תרועות
 ואתיא תרועה חדא מינייהו ומפסקא בין תקיעה לתרועה ואנן בעינן שלא יפסיק שום קול בין תרועה שבאמצע
 לתקיעה שלפניה או שלאחריה. ומ"ש רבינו "התקיעות" אין כוונתו לפשוטות אלא תקיעות בעלמא (=כל
 שהן). צא וראה בכל השיר כי רבינו מבדיל בבירור בין פשוטות (הן הראשונות) ובין תקיעות. 71 צו יודעי
 — משנה כט ע"ב: יו"ט של ר"ה שחל להיות בשבת במקדש היו תוקעין אבל לא במדינה. ובגמ' שם: דאמר
 רבה הכל חייבין בתקיעת שופר ואין הכל בקיין בתקיעת שופר גזירה שמא יטלנו בידו וילך אצל הבקי ללמוד
 ויעבירו ד' אמות ברה"ד. 72 וביד ימינם השופרות — שופטים ז, ג. ואולי רמז בזה שכשתוקעים יש
 להחזיק השופר ביד ימין, וכמ"ש במשנה ברורה סי' תקפ"ה ב בבאיור הלכה. 73 קדם וברך — משנה לג
 ע"ב: מי שברך ואח"כ נתמנה לו שופר תוקע מריע ותוקע שלש פעמים, ובגמ' לד ע"ב: טעמא דלא הוא ליה
 שופר מעיקרא כי שמע להו אסדר ברכות שמע להו. רב פפא בר שמואל קם לצלווי א"ל לשמעיה כי נהירנא לך
 תקע לי א"ל רבא לא אמרו אלא בחבר עיר וכו'. ורבינו כלל כאן שתי הלכות, דלכתחילה מצוה לתקוע על סדר
 ברכות ובדיעבד יצא, ועל זה מוסיף רבינו שכל זה דוקא בחבר עיר אבל ביחיד אין כל הקפדה כדברי הרמב"ם

קודם שיטעום אדם פלום ראוי לתקוע ואם התחילו מפסיקין ועומדים
 קרבים לתקוע גם כשיש שהות ביום וכן ביום טוב שני וגם פי שניהם נועדים
 75
 בימים אחרים

ראשית דבר כל שאינו מן המוכן וכל ספק מוכן ביום ראשון גם ליום שני דחויים
 רק לרוח אחת מערבין ליום ראשון ושני ומתחלת יום ראשון תחומין ליום שני קנויים
 ראשון ושני תורה אחת להם לכל המעשים אשר לעשותם ביום טוב אינם ראויים
 80
 כל הפתוב לחיים

שלוש שעות ראשונות לא יתפלל יחיד מוספין אם לא יחד בקהלה
 שאינו בקי בצבור ושכשדות שליח צבור פוטר בכל ברכה ותהלה
 שלש ברכות של תקיעות אף הבקי מוציא בהם ושפיער שעמד מתחלה

75 קרבים לתקוע — ב: ליתא 77 וכל — ב: וכן כל

בהל' שופר, ג, יב. 74 קודם שיטעום... ועומדין — משנה סוכה לח ע"א: מי שבא בדרך ולא היה בידו לזבל
 ליטול לכשיכנס לביתו יטול על שולחנו, ובגמ': למימרא דמפסיק ורמינהו אם התחילו אין מפסיקין וכו' א"ר
 זירא מאי קושיא וכו'. מכאן כתב בשו"ע שאסור לאכול קודם נטילת לולב וה"ה שאסור לאכול קודם תקיעת
 שופר ע"י כף החיים סי' תקפו, [טעימה"ה יכולה להתפרש כאכילה ע"י ברכות מז ע"א רש"י ד"ה לטעום
 ובגליוני הש"ס לר"י ענגל שם]. 75 קרבים לתקוע גם כשיש שהות ביום — בסוכה שם: אמר רב ספרא לא
 קשיא הא דאיכא שהות ביום הא דליכא שהות ביום. והפוסקים לא פסקו כתשובת רב ספרא וגם רבינו פסק כאן
 שלא כמותו. וכן ביום טוב שני — כלומר שגם ביו"ט שני נוהגים אותם דינים. וגם כ"י... אחדים — ועוד
 הלכות יש ביו"ט שני, ששני הימים הללו נחשבים כקדושה אחת (ביצה ד ע"ג) ומכאן נובעים דינים נוספים
 כאמור בבית הבא. ואפשר לפרש משפט זה בפירושים אחרים, וזה עיקר. 77 ראשית דבר... דחויים — עפ"י
 ביצה ד סע"ב: איתמר שני ימים טובים של ר"ה רב ושמואל דאמרי תרוויהו נולדה בזה אסורה בזה. האחרונים
 נחלקו בספק מוכן ביום ראשון האם ניתן להשתמש בו ביום שני, ראה במשנה ברורה סי' תקיג סק"ד, ומדברי
 רבינו ראייה לשיטה המחמירה. 78 רק לרוח אחת... קנויים — עירובין לח ע"א: אמר להם ר"א אי אתם
 מודים שאם עירב ברגליו ביום ראשון מערב ברגליו ביום שני נאכל עירובו ביום ראשון אין יוצא עליו בשני
 וכו' ב' קדושות הן ורבנן ספוקי מספקא להו הכא לחומרא והכא לחומרא. וראה רמב"ם הל' עירובין ח, ת,
 ובמגיד משנה שהביא דברי רבינו (ע"י מבוא), וא"כ אף אם נאכל עירובו ביו"ט ראשון של ר"ה עירובו קיים אף
 ביו"ט שני, כדברי רבינו ומתחילת יום ראשון תחומין ליום שני קנויים. 79 ראשון ושני תורה אחת... ראויים
 — כלומר אין הבדל בין יו"ט ראשון ושני מבחינת איסור מלאכה. 80 כל הכתוב לחיים — ישעיהו ד, ג.
 רבינו רמז כאן שיש הבדל בין יו"ט ראשון ושני ביחס לקבורה כמבואר בביצה ו רע"א: אמר רבא מת ביו"ט
 ראשון יתעסקו בו עממין ביו"ט שני יתעסקו בו ישראל ואפילו בשני ימים טובים של ר"ה. 81 שלש שעות
 ראשונות... בקהלה — ע"ז ד ע"ב: א"ר יוסף לא ליצלי איניש צלותא דמוספי בתלת שעי קמייתא דיומא ביומא
 קמא דריש שתא ביחיד וכו', אי הכי בציבור נמי, ציבור נפיש זכותיה וכו'. [רבינו וכן בשו"ע סי' תקצ"א ס"ח
 לא חילקו בין יום ראשון לשני ולכאורה בגמ' נקט ביומא קמא. וראיתי שבספר בית דוד לר' יוסף דוד, שלוניקי
 ח"ק, או"ח סי' תיד עמד בזה, ע"ש]. 82 שאינו בקי בציבור... שליח צבור פוטר — לד ע"ב: א"ל ר"ג
 לדבריהם למה שליח צבור יורד לפני התיבה א"ל כדי להוציא את שאינו בקי א"ל כשם שמוציא את שאינו בקי
 כך מוציא את הבקי. שבשדות... שליח צבור פוטר — לה ע"א: א"ר אחא בר עזריא א"ר שמעון חסידא פוטר
 היה ר"ג אפילו עם שבשדות. בכל ברכה ותהלה — בשורה זו הזכיר רבינו שני מקרים ששליח ציבור מוציא
 בכל התפלות והם את שאינו בקי ואת העם שבשדות. בכל ברכה ותהלה — עפ"י נחמיה ט, ה.

83 שלוש... בהם — אכל בברכות של ר"ה שליח צבור מוציא אף את הבקי, עפ"י הגמ' שם: מודים
 חכמים לר"ג בברכות של ר"ה ויוכ"פ וכו' משום דאוושי ברכות. ומוציא גם את האמור לקמן. ושבעיר
 שעמד מתחלה לשמוע אל התפלה — רי"ף שם: ועם שבשדות דאניסי ולא מצי למיתי לבי כנישתא
 ושמעו מש"ץ בר"ה ויוכ"פ ש"ץ נמי מוציאן ידי חובתן אבל דעיר אין ש"ץ מוציאן ידי חובתן עד דאתו לבי
 כנישתא ושמעו מש"ץ מתחילה עד סוף. נמצא שדברי רבינו "ושבעיר" וכו' חוזרים אל עם שבשדות, ולפי"ז

לשמוע אל התפלה

85 תמים דעים הבט ופקוד עם נדח היה לבז וברית לא הפר
תוחלתו לה היא פי יראה פי אזלת יד ויבטח פי לא יחפר
תמיד מיחל לקרוא דרור לאסוף את שרידיו אל נחלת תשפר
מתי אראה גם אשמעה קול שופר

פזמון

1	אסיר תקנה לקץ ימין ואם חזון לא יאבד פדות שמור למועד	לא יאמין כי יסופר המתכה לא יחפר ויאתיו שנות מספר
פנשוא גם הרים תראו וכתקוע שופר		
5	פדות שמור ויש תקנה ולמה תשאל מה אות סנה בוער ולא אופל אין נמפר לעבד ואיך לא אכדה שארית	יש תקנה ותוחלת אם נשארה גחלת פליטה באין ממשלת ואין נרצע בגלת בעמים מתבוללת

1 ימין — ט, א: ימים

קצת צ"ע מה בין שאינו בקי ושבעיר, ולכאורה יש כאן כפילות. ומ"ש "שלש ברכות של תקיעות" משמע שסבור שש"ץ פוטר את הבקי רק מברכות של תקיעות וצריך הוא להתפלל שבע וכדברי הירושלמי שם והביאוהו הריטב"א והר"ן. 84 לשמוע אל התפלה — מלכים א; ח, כט. 85 תמים דעים — איוב לו, טז. 86 כי יראה כי אזלת יד — דברים לב, לו. 87 ישראל מיחל שהקב"ה יושיעו ויביאו לא"י. הביטוי "נחלת תשפר" נראה שהוא על דרך אף נחלת שפרה עלי (תהלים טז, ו), כלומר אף הנחלה תהיה טובה לו (ראה דניאל ד, כד). 88 מתי אראה... — ירמיהו ד, כא.

1. אסיר תקנה — עפ"י זכריה ט, יב. האדם, העם היהודי קשור לתקווה של ביאת המשיח, לקץ הימין — דניאל יב, יג. לא יאמין כי יסופר — בהגיע עת הקץ, לא יאמינו בתחילה כשיספרו שהגיעה הגאולה, והוא עפ"י חבקוק א, ה: כי פעל פעל בימיכם לא תאמינו כי יסופר. 2. ואם חזון לא יאבד — אם הצפיה התקוה לא תאבד מהעם, והוא עפ"י יחזקאל יב, כב: יארכו הימים ואבד כל חזון. לא יחפר — לא יתבייש ולא יתאכזב. 3. פדות שמור למועד — הגאולה ממתינה לזמנה, עפ"י שמואל א ט, כד: כי למועד שמור לך. (פדות כאן בלשון זכר). ויאתיו שנות מספר — יגיעו השנים הקצובות עד הגאולה, עפ"י איוב טז, כב: כי שנות מספר יאתיו. 4. כנשוא... — ישעיהו יח, ג. 5. פדות... — הגאולה שמורה ועל כן יש תקווה וצפייה. 6. ולמה... — אין צורך לשאול להוכחה שהגאולה אכן תגיע, כיון שנשארה גחלת ישראל. ולמה תשאל מה אות — עפ"י ישעיהו ז, יא, ושם לח, כב. נשארה גחלת — עפ"י שמואל ב יד, ז. 7. סנה... — משל לעם ישראל עפ"י שמות ג, ב. פליטה — עם ישראל נשאר לפליטה אעפ"י שאין לו ממשלה. 8. ואין... — עם ישראל לא אבד את עצמאותו הרוחנית, עפ"י ויקרא כה, מב: עבדי הם... לא ימכרו ממכרת עבד (הבטוי

<p>בְּדָמִים מִתְגוֹלְלֶת בְּתַרְוֵעָה וְקוֹל שׁוֹפָר כְּנִשׂוֹא נֶס הָרִים תִּרְאוּ וְכִתְקוּעַ שׁוֹפָר וְאִם יִכִּילוּ מִגְלוֹת אוֹיְבִים בְּיָדָם לְמִלְאֵת וְדוֹר דוֹר עֲמְדוֹ לְכָלוֹת וְחָדַל כּוֹפֵר סְגוּלוֹת מְנוּסֵי צוּם וְתַפְלוֹת רוֹאֵה יוֹם יוֹם גְּאוֹלוֹת תּוֹקֵעַ בְּשׁוֹפָר כְּנִשׂוֹא נֶס הָרִים תִּרְאוּ וְכִתְקוּעַ שׁוֹפָר תְּשׁוּעָה וְאִם מֵאַחֲרֵת לֹא אָבָל כּוֹס מְשַׁכֶּרֶת לְמַחְזִיקִים לְמַמְכֶּרֶת</p>	<p>10 או תְּחִזִּיק בְּרִית וְתוֹרָה אָבָל עוֹד זְמַן וְנִגְאָלֶת כְּנִשׂוֹא נֶס הָרִים תִּרְאוּ וְכִתְקוּעַ שׁוֹפָר יִשִּׁיג מִגִּיד לְסִפֵּר כָּל אֲשֶׁר דָּמּוּ לְנַפְשֵׁי 15 יוֹם יוֹם חֲמָסוֹ תוֹרָה וְאֲשִׁתוּמָם וְאִין סוּמָךְ וְכָל יִשְׁעֵי בְּאֶפֶס יָד וְאִיךָ לֹא גְאָלָה יִקְנֶה בְּאֲזְנֵי נוֹרָא תְהִלוֹת 20 כְּנִשׂוֹא נֶס הָרִים תִּרְאוּ וְכִתְקוּעַ שׁוֹפָר נִחְלַת צְבִי לִי לְעֵדוֹת לֹא אֶל אוֹיְבִים יְרוּשָׁה לְעוֹשֵׂקִים תְּהִיָּה נְדָבָה</p>
---	---

13 ואם יכילו — ב: ואם לא יכילו 17 ישעי — א: ישראל 18 יקה — א: אקה 19 תוקע — א: יתקע, ובגליון: תוקע — ט, א, ב: ירשה

ממש בתהלים קה, יז: לעבד נמכר יוסף) וכן אין נרצע בדלת — עפ"י דברים טו, יז. 10 או — לפי התוכן צריך להיות: אך או אף, כלומר למרות שעם ישראל מתגולל בדם וסובל הריהו מחזיק בברית ובתורה, וצ"ע. מ' עסיס מציע: או [אין] תחזיק וכו' והמשורר קיצר וסמך על השורה הקודמת. בדמים מתגוללת — עפ"י ישעיהו ט, ד. 11 בתרועה ובקול שופר — דברי הימים א טו, כח. 13 ישיג... — כוונתו אינה ברורה, אפשר לומר כי המגיד ירבה ירחיק לספר (מלשון מסיג גבול רעהו, דברים כז, יז), ואם לא יעשה כן (לפי הנוסח: ואם לא, וגם לנחש האחר ניתן לפרש "ואם" במשמעות ואם לא) יכילו מגילות את ספורי הנסים, או — המגיד ירבה לספר גם אם (ואם=אעפ"י) יש על כך מגילות. מ' עסיס מציע: [ה] ישיג מגיד וכו', ו[ה]אם וכו'. 14 דמו לנפשי — עפ"י אסתר ד, יג. בידם למלאת — עפ"י שמות כט, לה, וכוונתו לעשות להשיג. 15 ודור... לכלות — עפ"י הגדה של פסח; שבכל דור ודור עומדים עלינו לכלותנו. 16 ואשתומם ואין סומך — ישעיהו סג, ה. וחדל כופר סגולות — תמה זכות היות עם ישראל עם סגולה, ואין היא מכפרת. לדעת מ' עסיס חדלה עבודת הקרבנות המכפרת על עם סגולה. 17 וכל ישעי באפס יד — כוחי ומרצי אינם מושיעים אותי. אולי כוונתו לומר כי הישועה שסמכתי עליה היא באפס יד חשבר וחסמך על סוף הפסוק. מ' עסיס סבור כי "וכל" הוא קיצור של וכלה, היינו נגמר, תם ישעי מאפס יד. מנוסי — מקלטי, המקום שאליו אנוס, הוא צום ותפילות. 18 למרות זאת יש לצפות לגאולה, שהרי כל יום יום מתרחשת הצלה לעם ישראל. 19 מצפה אני שבאזני ישמע קול תקיעת שופר הגאולה על — ידי נורא תהילות. נורא תהילות — שמות טו, יא. תוקע בשופר — נחמיה ד, יב, ואפשר ע"פ זכריה ט, יד. 21 נחלת צבי — ארץ ישראל עפ"י ירמיהו ג, יט, וכוונתו — ארץ ישראל היא העדות שהתשועה תגיע אע"פ שהיא מאחרת לבוא. 22 לא אל אויבים ירשה — העובדה שאין הגוים יכולים לשבת באופן קבוע בארץ היא ההוכחה שהישועה תגיע, וכ"כ גם הרמב"ן בפירושו ליקרא כו, טז. לא אבל כוס משכרת — המשפט אינו ברור וניתן לפרשו בצורות שונות, נראה לי שהפירוש המתקבל הוא שלא זו בלבד שאין האויבים יכולים לשבת בארץ אלא היא גורמת להם קשים, והיא כביכול שליחה של ה' בזה. המשורר חזר על המלה "לא" כהדגשה. כוס משכרת — עפ"י ירמיהו נא, ז: כוס זהב בבל יד ה' משכרת כל הארץ. 23 לעושקים... לממכרת — אף זו שורה קשה, כיון שהנושא בבית זה הוא שאין האויבים יכולים להתנחל בא"י צריך לפרש כאן שהעושקים שלקחו את הארץ בכוח מחזיקים בה רק בנדבה ולא בקנין, וכן גם ביחס למחזיקים בה ומוכרים אותה למחזיקים לממכרת — כלומר לעושקים ולמחזיקים לממכרת תהיה נדבה וכמו שפירשנו לעיל. מ' עסיס

אם יום יאחזו בָּהּ	25	וְאֵיךְ וְעִפְרוֹת מְקוֹם מְקַדֵּשׁ
וְלֹא מִחַר מְנַעֲרַת		וְאֵיךְ לֹא לְאַרְמוֹן זָרִים
עוֹד הַיּוֹם לְתַפְאֲרַת		עֲדוֹת לְמִבְשֶׁרֶת
אִם לֹא לְאוֹת לְמִשְׁמֶרֶת		
עַל הַהָר וְקוֹל שׁוֹפֵר		
כְּנִשׂוּא נִס הַרִים תִּרְאוּ וְכַתְּקוּעַ שׁוֹפֵר		
סִפְדוּ עַל מָה מְנַאֲצִים	30	אוֹלֵי חֲזוֹן בְּקִרְבְּכֶם
מִדְּמִים לְעַם קְדוֹשִׁים		מִי לָכֶם בְּסוֹד אֱלֹהִים
אִם לֹא לְקִרְאֵת נְחָשִׁים		גַּם נְבִיאִים גַּם אוֹרִים
לְחֲזוֹת בְּיִשְׁעַ נְפָשִׁים		אִיָּה מוֹפְתֵי תְּמִיד
אֶל כָּל חִפְץ דְּרוֹשִׁים		וְאִיָּה אֶצְפַּע אֱלֹהִים
מוֹרָאִים מְחוֹדְשִׁים		אֲז יִחְפְּרוּ כְּחָשִׁים
לֹא בְּרִכָּב וּפְרָשִׁים		35
אִם יִתְקַע שׁוֹפֵר		
כְּנִשׂוּא נִס הַרִים תִּרְאוּ וְכַתְּקוּעַ שׁוֹפֵר		
הֵן לוֹ יִמְלָאוּ יָמִים		וַיֵּאֲמֵן קֶץ פְּלֹאוֹת
לֹא תֵּאָבֹוּ לִי מִשְׁנָאִים		אִם לֹא יִפְרְצוּ נְבוֹאוֹת
לֹא לְאַמוֹנָה גְּבִירוֹ		כָּל אֲשֶׁר יֵשְׁבוּ לְכִסְאוֹת

25 עוד — ט: ועוד 26 אם לא — ט: לא ליתא 29 ספרו — ט, ב: ספרו, מנאצים — ב: משנאים 31 אלהים — ט: קדושים 33 מופתי — א: מופתים 34 ופרשים — טו: ובפרשים 35 שופר — א, ב: בשופר 38 יפרצו — א: נפרצו

מציע: [לא] לעושים... [ולא] למחזיקים והמשורר סמך על השורה הקודמת, והפירוש — לא העושים ולא המחזיקים יכולו להחזיק בארץ באופן קבוע 24 אם יום... מנערת — אפילו אם יצליחו האויבים להאחז מעט זמן בא"י, וכי לא תנערם? 25 עוד היום לתפארת — במובן הגשמי עד היום לא הצליחו הגוים להקים מבנה על מקום המקדש, ובמובן הרוחני קדושת המקדש נשאר אעפ"י שהוא חרב. 26 ואיך לא... למשמרת — המקדש לא נהיה לארמון של זרים עפ"י ישעיהו כה, ב ועי' רש"י שם. וזה אות והוכחה לגאולה. תמוה שר' פנחס לא ידע מקיומו של מסגד כפת הסלע. לאות למשמרת — עפ"י במדבר יז, כה. 27 עדות למבשרת על ההר — עפ"י ישעיהו מ, ט. כוונת המשורר כי האמור עד עתה הוא עדות שיתקיים פסוק זה המדבר בגאולה. וקול שופר — כמו ולקול שופר, כלומר עדות גם לקול שופר (של משיח). 29 ספרו... קדושים — בית זה קשה ופרשתיהו ע"פ דברי מ' עסיס. המשורר שואל, ספרו (ראה בשנויי נוסחאות) בזכות מה הגוים רוצים להידמות לעם ישראל ולרשת את מקומם, וכוונתו בזה על הנוצרים. עם קדושים — עפ"י דניאל ח, כד.

30 אולי... נחשים — האם יש בהם נבואה, אין הדבר כן אלא רק נחשים, כשפים. לקראת נחשים — במדבר כא, ד. 31 מי... נפשים — האם הייתם בסוד הבורא לראות בישועת הנפשות. ורמז בזה לשיטתם על ישועות הנשמות. 32 גם... דרושים — האם יש לכם דברים אלו שואל המשורר גם נביאים גם אורים — עפ"י שמואל א כת, ו. אל כל חפץ דרושים — עפ"י תהלים קיא, ב. 33 איה מופתי תמיד — המשורר שואל איה המופתים (ראה בשנויי נוסחאות) שליוו תמיד את ישראל ואילו לכם אין מאומה. מוראים מחודשים — איה נפלאותיו המתחדשים בכל יום. 34 לא ברכב ובפרשים — ה' מושיע מבלי זאת ואילו אצלכם הנצחון בא רק באופן זה. 35 אז... שופר — תקיעת השופר שתבשר את בוא הגאולה תוכיח מי הוא המשיח, ותבייש את המכחישים. אם יתקע שופר — עמוס ג, ו. 37 הן... פלאות — המשורר מתפלל שיגיע כבר הזמן וחבוא הגאולה... ימלאו ימים — עפ"י בראשית ג, ג, ועוד. קץ פלאות — דניאל יב, ו. 38 לא... נבואות — אבל בינתים טרם שהגיעה לא יאמינו בה המשנאים, רק כאשר ירבו הנבואות וההוכחות לכך. תאבו לי — אולי עדיף: תאבו לו, לקץ הפלאות. יפרצו נבואות — עפ"י שמואל א ג, א. 39 לא... כסאות — אף

40	הָעַם יוֹדְעֵי אֱלֹהֵיו מַעֲתָדִים גְּמוּל אַחֲרֵי מוֹת הָעֵדוּת לְיִשְׂרָאֵל חֲזָקוּ מִיַּחֲלִים לְרֵאוֹת כְּנִשׂוּא נֶס הַרִים תִּרְאוּ וּכְתֻקוּע שׁוֹפֵר	יּוֹדְעֵי סְתוּמוֹת וּבָאוֹת כַּעַת תָּנוּ לָכֶם אוֹת מַחֲזָה שְׂדֵי וּמִרְאוֹת הַקְּשִׁיבוּ לְקוֹל שׁוֹפֵר
45	בְּרִית לִקְץ וְלֹא יִכְזָב רָהֵב וּבִכָּל אֲזִכּוֹר יוֹסֵף לְכַבִּי תִקְנָה בְּהֶאֱמַן דָּבַר נְבוּאוֹת לִקְץ מִסְפֵּר שָׁנוֹת רְצוֹן לְשׁוֹם שְׁפָלִים לְמָרוֹם	לֹא אֲדַאֵג מַחֲטָאִים נַעֲזֹרְתִי בַתּוֹךְ לְבָאִים כִּהְצַר לוֹ בְּבֵית פְּלָאִים אוֹת לְהֶאֱמַן פְּלָאִים לְהַחֲיוֹת לֵב נִדְכָּאִים בְּמוֹפְתִים וּבְמוֹרָאִים בַּחֲצוּצְרוֹת וְקוֹל שׁוֹפֵר כְּנִשׂוּא נֶס הַרִים תִּרְאוּ וּכְתֻקוּע שׁוֹפֵר
50	לְשׁוֹם שְׁפָלִים לְמָרוֹם בְּמוֹפְתִים וּבְמוֹרָאִים	בְּמוֹפְתִים וּבְמוֹרָאִים בַּחֲצוּצְרוֹת וְקוֹל שׁוֹפֵר

ככתור' קול צופיך נשאו קול יחדו ירננו כי עין בעין יראו בשוכ ה' ציון, ונא' ואף גם זאת כהיותם בארץ אויביהם לא מאסתים ולא געלתים לכלותם להפר בריתי אתם כי אני ה' אלהיהם, ונא' כי לי בני ישראל עבדים עבדי הם אשר הוצאתי אותם מארץ מצרים אני ה' אלהיהם, ונא' כי עבדי הם אשר הוצאתי אותם מארץ מצרים לא

49 שנות — א, ט: שנת

המנהיגים אינם מאמינים שתבוא הגאולה. לא לאמונה גברו — ירמיהו ט, ב. ישבו לכסאות — עפ"י תהלים קכב, ה. 40 העם... ובאות — ברם העם היודע דרך ה', והאנשים המבינים נסתרות. העם יודעי אלקיו — דניאל יא, לב. 41 מעתדים גמול אחרי מות — המצפים והיודעים שיש שכר ועונש גם אחרי המות. כעת תנו לכם אות — עפ"י ישעיהו ז, יד אולי (עפ"י שמות ז, ט). אתם היודעים דרך ה', תנו לעצמכם אות לגאולה, שימו לב. 42 העדות... ומראות — העדות לגאולה היא מחזה שדי ומראות, כלומר שה' בחר בעם ישראל והראם זאת במעמד הר סיני. העדות לישראל — עפ"י תהלים קכב, ד. מחזה ש — די ומראות — עפ"י במדבר כד, ד. 43 חזקו מיחלים לראות — עפ"י תהלים לא, כה. הקשיבו לקול שופר — ירמיהו ו, יז. 45 ברית... מחטאים — ה' הבטיחנו לקץ הגאולה אף שבני ישראל יהיו חטאים באותו זמן, כעין האמור בסנהדרין צח ע"א: לא זכו — בעתה. ברית לקץ ולא יכזב — עפ"י תבוק ב, ג. לא אדאג מחטאים — עפ"י תהלים לח, יט. 46 רהב ובכל אזכור — עפ"י תהלים פז, ד. גם בהיותי במצרים (רהב=מצרים בהרבה מקומות ומהם פירש"י לאותו פסוק), וגם בהיותי בכבל אזכור שה' גמלנו חסד אף שהיינו חוטאים. נעזרתי בתוך לבאים — המשך למשפט הקודם שה' עזרם, ואולי רומז למעשה דניאל בגוב האריות שהיה בכבל (דניאל ו). [מ' עסיס סבור ש"לביא" רומז ליון כי הזכיר קודם מצרים ובבל, אלא שלא מצאתי רק, נמר — זו יון, ויק"ר יא, ב מהד' מרגליות, עמ' רפט]. 47 כהצר לו בבית כלאים — רמז ליוסף שה' עזרו בבית הסוהר, ועל כן גם המשורר מוסיף בלבו תקוה. (יש פה משחק מלים, "יוסף לבכ"י ומביא דוגמה מיוסף). כהצר לו — עפ"י דברי הימים ב לג, יב. בית כלאים — עפ"י ישעיהו מב, כב. 48 בהאמן... פלאים — כשיתאמתו דברי הנבואות, זהו האות להאמין בפלא הגאולה. 49 לקץ מספר שנות רצון — הגאולה תגיע בסוף שנות רצון הבורא. שנות רצון — עפ"י ישעיהו סא, ב. להחיות לב נדכאים — ישעיהו נו, טו. 50 לשום שפלים למרום — איוב ה, יא. במופתים ובמוראים — עפ"י דברים ד, לד. 51 בחצוצרות וקול שופר — תהלים צח, ו. 53 קול צופיך — ישעיהו נב, ח. ואף גם זאת — ויקרא כו, מד. 55 כי לי — ויקרא כה, נה. 56 כי

ימכרו ממכרת עבד, ונא' ויאמר אך עמי המה בנים לא ישקרו ויהי להם למושיע, ונא'
 והשימותי אני את הארץ ושממו עליה אויביכם היושבים בה, ונא' ויאמר ה' אליו
 שמעתי את תפלתך ואת תחנונתך אשר התחננת לפני הקדשתי הבית הזה אשר בנית
 לשום שמי שם עד עולם והיו עיני ולבי שם כל הימים, ונא' מגיד דבריו ליעקב חקיו 60
 ומשפטיו לישראל, ונא' לא עשה כן לכל גוי ומשפטים כל ידעום הללויה, ונא' וידעו
 כי אני ה' אלהיהם בהגלותי אותם אל הגוים וכנסתים על אדמתם ולא אותיר עוד
 מהם שם, ונא' ולא אסתיר עוד פני מהם אשר שפכתי את רוחי על בית ישראל נאם ה'
 אלוהים, ונא' ואשמע את האיש לבוש הבדים אשר ממעל למימי היאור וירם ימינו
 ושמאלו אל השמים וישבע בחי העולם כי למועד מועדים וחצי וככלות נפץ יד עם 65
 קדש תכלינה כל אלה, ונא' והיה ביום ההוא יתקע בשופר גדול ובאו האובדים בארץ
 אשור והנדחים בארץ מצרים והשתחוו לה' בהר הקדש בירושלים.

עבדי — ויקרא כה, מב. 57 ויאמר אך — ישעיהו סג, ח. 58 והשימותי אני — ויקרא כו, לב.
 59 ויאמר ה' — מלכים א ט, ג. 60 מגיד דבריו — תהלים קמז, יט. 61 לא עשה — שם שם
 כ. 62 וידעו כי — יחזקאל לט, כת. 63 ולא אסתיר — שם שם כט. 64 ואשמע את האיש — דניאל
 יב, ז. 66 — והיה ביום ההוא — ישעיהו כז, יג.